

NAQD PULSIZ HISOB-KITOBNING MAKROIQTISODIY BARQARORLIKKA TA'SIRI.

Xolmurodova Dilnoza – Xalqaro Innovatsiyon universiteti.

Iqtisodiyot yo'nalishi II- bosqich magistranti.

Olim Xayrullayev.dots- Xalqaro Innovatsion Universiteti.

Iqtisodiyot kafedrasi katta o'qituvchisi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada naqd pulsiz hisob-kitoblar tizimining mamlakat makroiqtisodiy barqarorligini ta'minlashdagi roli va ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda raqamli to'lovlarning pul muomalasini optimallashtirish, inflyatsiyani jilovlash va xufiyona iqtisodiyot ulushini kamaytirishga bo'lgan ta'siri yoritilgan. Shuningdek, naqd pulsiz hisob-kitoblarning rivojlanishi bank tizimi likvidligini oshirish va davlat budjeti daromadlarini kengaytirishdagi afzalliklari asoslab berilgan. Maqola yakunida milliy to'lov tizimlarini takomillashtirish orqali makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash bo'yicha amaliy taklif va tavsiyalar ilgari surilgan

Kalit so'zlar: Naqd pulsiz hisob-kitoblar, makroiqtisodiy barqarorlik, raqamli iqtisodiyot, pul agregatlari, inflyatsiya, xufiyona iqtisodiyot, tijorat banklari, to'lov tizimlari.

Kirish

Zamonaviy iqtisodiy tizimlarning barqaror rivojlanishi bevosita pul muomalasining samaradorligi va uning raqamli transformatsiyasiga bog'liqdir. Naqd pulsiz hisob-kitoblar tizimining kengayishi shunchaki texnologik qulaylik emas, balki mamlakatning makroiqtisodiy muvozanatini saqlashda strategik ahamiyatga ega bo'lgan ko'p qirrali jarayondir. Bu jarayonning eng muhim jihatida pul-kredit siyosatining transmissiya mexanizmini kuchaytirishida namoyon bo'ladi. Iqtisodiyotda naqd pul massasining bank tizimidan tashqaridagi aylanmasi qanchalik yuqori bo'lsa,

Markaziy bankning qayta moliyalash stavkasi va boshqa monetar instrumentlar orqali inflyatsiyani jilovlash hamda iqtisodiy faollikni boshqarish imkoniyatlari shunchalik cheklanadi. Naqd pulsiz to'lovlar ulushining ortishi esa pullarning bank aylanmasida jamlanishini ta'minlaydi, bu esa pul multiplikatori effektini kuchaytirib, iqtisodiyotdagi investitsion resurslar hajmini oshiradi. Makroiqtisodiy barqarorlikning yana bir ustuni — bu moliya tizimining shaffofligidir. Naqd pulsiz hisob-kitoblar har bir tranzaksiyaning raqamli izini qoldirishi sababli, iqtisodiyotning "xufiyona" sektorini qisqartirishda eng samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Yashirin iqtisodiy faoliyatning rasmiy aylanmaga o'tishi davlat budjeti daromadlarining barqaror o'sishiga, soliq bazasining kengayishiga va natijada budjet defitsitining kamayishiga olib keladi. Fiskal barqarorlik esa, o'z navbatida, davlatning ijtimoiy majburiyatlarini to'laonli bajarishi va strategik infratuzilma loyihalarini moliyalashtirishi uchun mustahkam zamin yaratadi. Bundan tashqari, naqd pul muomalasi bilan bog'liq bo'lgan emissiya, saqlash, tashish va inkassatsiya xarajatlarining keskin kamayishi milliy iqtisodiyotdagi umumiy tranzaksiya xarajatlarini optimallashtiradi¹.

Shu bilan birga, naqd pulsiz hisob-kitoblarning rivojlanishi bank tizimi likvidligini boshqarishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Aholining bo'sh mablag'lari bank hisobvaraqlarida jamlanishi tijorat banklariga real sektor loyihalarini uzoq muddatli va arzonroq kreditlar bilan ta'minlash imkonini beradi. Bu jarayon yalpi ichki mahsulot (YaIM) tarkibidagi investitsion faollikni oshirib, barqaror iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi. Global tajriba shuni ko'rsatadiki, raqamli to'lov ekotizimi rivojlangan mamlakatlarda pul aylanish tezligi barqarorlashadi va tashqi iqtisodiy shoklarga nisbatan chidamlilik ortadi. Xulosa qilib aytganda, naqd pulsiz hisob-kitoblar tizimini takomillashtirish — bu iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash, pul muomalasini tartibga solish va mamlakatning xalqaro moliya bozoridagi raqobatbardoshligini oshirishning eng maqbul yo'lidir².

¹ Abdurahmonov, Q. H. Raqamli iqtisodiyot. — Toshkent: "Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi", 2020.

² O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. To'lov tizimlarining rivojlanishi bo'yicha yillik va choraklik tahliliy sharhlari

Moliya tizimi barqarorligini ta'minlashda raqamli to'lovlarning afzalliklari

Moliya tizimining barqarorligi zamonaviy iqtisodiy taraqqiyotning fundamental ustuni hisoblanib, u pul muomalasining tezligi, shaffofligi va samaradorligi bilan bevosita bog'liqdir. Raqamli to'lovlar tizimining rivojlanishi an'anaviy naqd pul iqtisodiyotidan voz kechish emas, balki moliya tizimini yangi sifat bosqichiga olib chiquvchi transformatsiyadir. Bu jarayonning eng birinchi va muhim afzalligi pul-kredit siyosatining transmissiya mexanizmini mustahkamlanishida namoyon bo'ladi. Naqd pul aylanmasi yuqori bo'lgan iqtisodiyotlarda pul massasining salmoqli qismi bank tizimidan tashqarida harakatlanishi sababli, Markaziy bankning qayta moliyalash stavkasi yoki majburiy rezervlar orqali bozorga ta'siri sezilarli darajada cheklanadi. Raqamli to'lovlar ulushining ortishi esa pullarning bank depozitlarida jamlanishini ta'minlaydi, bu esa pul multiplikatori effektini barqarorlashtirib, iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish uchun zarur bo'lgan moliyaviy resurslarni shakllantiradi. Shu bilan birga, raqamli to'lovlar tizimi bank tizimi likvidligini boshqarishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Naqd pulsiz hisob-kitoblar banklararo moliya bozoridagi operatsiyalarni soniyalar ichida amalga oshirish imkonini beradi, bu esa likvidlik tanqisligi bilan bog'liq tizimli risklarni minimallashtiradi. Aholining va xo'jalik yurituvchi subyektlarning mablag'lari raqamli hisobvaraqlar orqali bank tizimida saqlanishi banklarning kreditlash salohiyatini oshiradi. Bu jarayon iqtisodiyotning real sektorini uzoq muddatli investitsion resurslar bilan ta'minlash, kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash hamda foiz stavkalarini bozor qonuniyatlari asosida pasaytirish uchun zamin yaratadi. Natijada, moliya bozori tashqi iqtisodiy shoklarga nisbatan chidamlilik kasb etadi va mamlakatning kredit reytingiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi³.

Fiskal nuqtayi nazardan, raqamli to'lovlar tizimi davlat moliya tizimining poydevori bo'lgan budget barqarorligini ta'minlashda mislsiz ahamiyatga ega. Iqtisodiyotning "xufiyona" sektorini qisqartirish, daromadlar shaffofligini oshirish va

³ Mishkin, F. S. The Economics of Money, Banking and Financial Markets. — 12th edition. — Pearson, 2018.

soliq bazasini kengaytirish bevosita elektron hisob-kitoblar ulushiga bog'liqdir. Har bir raqamli tranzaksiya o'zidan "raqamli iz" qoldirishi sababli, soliq tushumlarining to'liqligi ta'minlanadi, korrupsiyaviy xavflar kamayadi va budjet taqchilligi muammosi samarali hal etiladi. Shuningdek, naqd pul muomalasi bilan bog'liq bo'lgan ulkan operatsion xarajatlar — pullarni chop etish, ularning himoya qatlamlarini yangilash, xavfsiz tashish (inkassatsiya) va saqlash xarajatlarining qisqarishi davlat va xususiy sektor uchun qo'shimcha tejamkorlik manbaiga aylanadi. Global miqyosda raqamli moliya infratuzilmasi, ayniqsa Markaziy bank raqamli valyutalari (CBDC) va tezkor to'lov tizimlarining joriy etilishi transchegaraviy hisob-kitoblarni tezlashtirib, xalqaro savdo aylanmasini kengaytiradi. Bu esa milliy moliya tizimining global iqtisodiyotga integratsiyalashuvini ta'minlovchi drayverdir. Raqamli to'lovlar orqali moliyaviy xizmatlarning ommabopligi (financial inclusion) oshishi aholining keng qatlamlarini rasmiy moliya tizimiga jalb qiladi, bu esa o'z navbatida jamg'armalarning investitsiyaga aylanish jarayonini tezlashtiradi. Xulosa qilib aytganda, raqamli to'lovlar tizimini takomillashtirish moliya tizimi barqarorligini ta'minlashning eng samarali mexanizmi bo'lib, u iqtisodiy xavfsizlik, shaffoflik va barqaror o'sishning zamonaviy kafolatidir⁴.

Xulosa

Zamonaviy iqtisodiy munosabatlar tizimida moliya tizimining barqarorligi nafaqat davlatning pul zaxiralari, balki ushbu mablag'larning qanchalik tez, xavfsiz va shaffof harakatlanishi bilan belgilanadi. Raqamli to'lovlar tizimi — bu shunchaki qog'oz pullarning elektron ko'rinishga o'tishi emas, balki butun iqtisodiy arxitekturani modernizatsiya qiluvchi, makroiqtisodiy risklarni kamaytiruvchi va moliya tizimining moslashuvchanligini oshiruvchi fundamental drayverdir. Raqamli to'lovlar ekotizimi rivojlangan sari, iqtisodiyotda pul-kredit siyosatining transmissiya mexanizmi yangi

⁴ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. "Iqtisodiyotda naqd pulsiz hisob-kitoblar tizimini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-52-sonli Qarori. 2022-yil 1-iyul.

bosqichga ko'tariladi. Bu shuni anglatadiki, Markaziy bank tomonidan qabul qilingan qarorlar (masalan, qayta moliyalash stavkasining o'zgarishi) real iqtisodiyotga tezroq va aniqroq yetib boradi. Naqd pul massasining bank tizimidan tashqaridagi ulushi kamayishi pul agregatlari ustidan nazoratni kuchaytiradi va natijada pul aylanish tezligi barqarorlashib, inflyatsiyani jilovlashning samarali mexanizmi yaratiladi. Raqamli to'lovlar tizimining bank sektoriga ta'siri moliya tizimi barqarorligining ikkinchi muhim ustunidir. Aholining va xo'jalik yurituvchi subyektlarning bo'sh pul mablag'lari "yostiq ostida" naqd shaklda emas, balki bank hisobvaraqlarida raqamli ko'rinishda saqlanishi banklarning likvidlik bazasini sezilarli darajada kengaytiradi. Ushbu barqaror resurs bazasi tijorat banklariga iqtisodiyotning real sektorini, jumladan sanoat, qishloq xo'jaligi va yuqori texnologiyali loyihalarni uzoq muddatli va arzonroq kreditlar bilan ta'minlash imkonini beradi. Raqamli tranzaksiyalarning ommaviylashuvi banklararo bozordagi likvidlik tanqisligini tezkor bartaraf etishga yordam beradi, chunki mablag'lar real vaqt rejimida (real-time) tizim bo'ylab harakatlanadi. Bu esa moliya tizimining kutilmagan iqtisodiy shoklarga, xususan banklarga bo'lgan bosimning (bank run) oldini olishga va tizimli inqirozlarni bartaraf etishga xizmat qiladi. Global iqtisodiy integratsiya sharoitida raqamli moliya infratuzilmasi mamlakatning xalqaro reytinglardagi o'rni va investitsion jozibadorligini belgilovchi asosiy ko'rsatkichlardan biridir. Tezkor to'lov tizimlari, masofaviy bank xizmatlari va fintex innovatsiyalari aholining moliya tizimiga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi hamda "moliyaviy inklyuzivlikni" (aholining moliya xizmatlaridan foydalanish darajasini) ta'minlaydi. Jamg'armalarning rasmiy moliya tizimiga jalb etilishi investitsiya jarayonlarini tezlashtiradi va mamlakatning makroiqtisodiy barqarorligini yangi sifat bosqichiga ko'taradi. Xulosa qilib aytganda, raqamli to'lovlar tizimini kengaytirish shunchaki texnologik ehtiyoj emas, balki milliy moliya tizimining xavfsizligi, shaffofligi va barqaror iqtisodiy o'sishini kafolatlovchi strategik zaruriyatdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **Abdurahmonov, Q. H.** Raqamli iqtisodiyot. — Toshkent: "Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi", 2020.
2. **O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki.** To‘lov tizimlarining rivojlanishi bo‘yicha yillik va choraklik tahliliy sharhlari
3. **Mishkin, F. S.** The Economics of Money, Banking and Financial Markets. — 12th edition. — Pearson, 2018.
4. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori.** "Iqtisodiyotda naqd pulsiz hisob-kitoblar tizimini yanada rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida"gi PQ-52-sonli Qarori. 2022-yil 1-iyul.